

Sterna albifrons

Pall., 1764

Rybitwa białoczelną

Rząd: siewkowe, podrząd: mewowce, rodzina: rybitwy

Status występowania w Polsce

Nielicznie lęgowa na wybrzeżu i w dolinach dużych rzek.

Opis gatunku

Najmniejsza z krajowych rybitw, tylko nieznacznie większa od jerzyka. Wymiary: długość ciała 22–28 cm, rozpiętość skrzydeł 47–55 cm, ciężar 47–63 g. W porównaniu z innymi rybitwami, np. częstszą rybitwą rzeczną, posiada krępy tułów i krótszy ogon, a w dynamicznym locie szybciej uderza wąskimi skrzydłami. Obie płcie są ubarwione jednakowo. W upierzeniu przeważają barwy białą i popielatą. Głowa, poza czapeczką z maską, brzuch oraz ogon są białe. Wierzch skrzydeł oraz plecy barwy popielatej, jedynie skrajne lotki 1. rz. są czarne. W szacie godowej posiada czarną czapeczkę na głowie, na czole białą plamę w kształcie trójkąta, żółty dziób z czarnym końcem oraz ciemnożółte nogi. W szacie spoczynkowej, noszonej od sierpnia, białą jest również nasada dzioba i okolice oka, a dziób ciemnobrunatny. Wierzch skrzydeł i plecy lotnych młodych z ciemnym tuseczkowatym wzorem. Bardzo często odzywa się krótkim „eik” oraz przenikliwym „kyrrik kyrrik”.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

Jak wszystkie rybitwy, od mew różni się rozwidlonym ogonem oraz charakterystycznym sposobem żerowania – zawisaniem nad wodą i głębokim nurkowaniem. Rybitwę białoczelną od innych gatunków rybitw odróżniają niewielkie rozmiary ciała, żółty dziób i białe czoło.

Biologia

Tryb życia

Charakteryzuje się aktywnością dzienną. Jest towarzyska, gniazduje w koloniach. Na lęgowiskach i podczas przelotów spotykana w sąsiedztwie innych gatunków rybitw, mew oraz siewczek.

Lęgi

Jest gatunkiem monogamicznym. Najczęściej gniazduje w małych koloniach, liczących kilka–kilkanaście par, znane są też przypadki lęgów pojedynczych. Na lęgowiska przylatuje na przełomie kwietnia i maja. Gniazdo ma postać dołka wygrzebanego w piasku, mule

bądź krótkiej darni. Początek składania jaj przypada na drugą dekadę maja. Zniesienie zawiera 2–3 jaja; są one piaskowe, z ciemnobrązowymi plamami. Wysiadywanie trwa około 21 dni. Młode, jako zagniazdowniki, szybko opuszczają gniazdo, ukrywając się w jego sąsiedztwie wśród nierówności terenu, w kępach roślinności, wśród patyków i śmieci leżących na piasku. Lotność uzyskują po 15–17 dniach, a po kolejnych 14 niezależniają się od rodziców. Po zniszczeniu gniazda lęgi mogą być powtarzane, niekiedy w odległości ponad 100 km od pierwotnego lęgowiska. Miejsca lęgowe ptaki opuszczają w sierpniu.

Wędrowki

Podjękuje dalekie wędrowki wzdłuż brzegów mórz i oceanów na zimowiska leżące w tropikach. W Polsce nie obserwuje się zauważalnego przelotu gatunku. Wiosną ptaki przylatują na lęgowiska od końca kwietnia do maja, odlatują jesienią od połowy lipca do września. Większe koncentracje gatunku spotykane są na wybrzeżu. Ptaki obrączkowane jako lęgowe w Polsce spotykane były podczas wędrowki w Europie Zachodniej.

Zimowanie

Rybitwy białoczelne populacji europejskich zimują na wybrzeżach zachodniej i południowo-zachodniej Afryki, nad Morzem Czerwonym, wokół Półwyspu Arabskiego i we wschodniej Afryce. Nie wiadomo dokładnie, gdzie zimują ptaki z polskich lęgówisk.

Pokarm

Pokarm stanowią przede wszystkim nieduże ryby (3–6 cm) łowione tuż pod powierzchnią wody lub w czasie nurkowania (może być grupowe), a także wodne bezkręgowce – skorupiaki, owady i mięczaki. Owady chwytają w locie, z powierzchni wody lub roślin. Wiele ptaków żeruje do 3 km od kolonii.

Występowanie**Siedlisko**

Na wybrzeżu gniazduje na szerokich plażach morskich, w ujściach rzek i w sąsiedztwie przy morskich jezior posiadających dogodnie miejsca do ukrycia się (kępki roślin, kawałki drewna, śmieci wyrzucone przez wodę itp.). W głębi lądu występuje przede wszystkim w dolinach największych rzek, gdzie zasiedla piaszczyste wyspy i odsypiska oraz wydmy i zalewowe pastwiska. Poza powyższymi, naturalnymi siedliskami w ostatnich latach obserwuje się próby kolonizowania siedlisk antropogenicznych. Są to zbiorniki zaporowe na rzekach, stawy hodowlane, wyrobiska piasku i żwiru, kopalnie węgla brunatnego i odstożniki ścieków.

Morskie wybrzeża i przyujściowe odcinki dużych rzek to miejsca największych koncentracji w okresie wędrówki. W podobnych warunkach gatunek również spędza zimę.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

- 1110 Piaszczyste ławice podmorskie
- 1130 Ujścia rzek (estuaria)
- 1150 Zalewy i jeziora przy morskich (laguny)
- 2110 Inicjalne stadia nadmorskich wydmy białych
- 2120 Nadmorskie wydmy białe
- 2330 Wydmy śródlądowe z murawami napiaskowymi
- 3270 Zalewane muliste brzegi rzek

Rozmieszczenie geograficzne

Jest gatunkiem kosmopolitycznym, szeroko rozpowszechnionym na całym świecie. Gniazduje w strefie klimatu umiarkowanego po tropiki w Eurazji, Afryce, w obu Amerykach, w Australii i na Tasmanii. Wyróżniono kilka podgatunków. Podgatunek europejski *S. a. albifrons* poza Europą gniazduje w zachodniej Azji, do Nepalu na wschodzie. Zimuje na wybrzeżach afrykańskich Atlantyku, Oceanu Indyjskiego, dalej Morza Czerwonego i Arabskiego do zachodnich Indii na wschodzie. Od niedawna pozaeuropejskie podgatunki rybitwy białoczelnej traktowane są jako

gatunki odrębne, tworzące z formą europejską (w tym polską) jeden nadgatunek.

Rozmieszczenie w Polsce

W Polsce gniazduje przede wszystkim nad Wisłą i jej największymi dopływami, nad środkową Wartą i dolną Odrą oraz lokalnie nad Bałtykiem. Poza tym notowana jest na izolowanych stanowiskach poza dolinami rzecznyymi, głównie na zbiornikach sztucznych. Europejskie rybitwy białoczelne gniazdują zasadniczo nad brzegami mórz, polska populacja śródlądowa jest zatem wyjątkiem w skali kontynentu. W okresie wędrówek obserwowana prawie wyłącznie w rejonach gniazdowania, najliczniej nad Bałtykiem.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą, wymagający ochrony czynnej (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Polska czerwona księga zwierząt (2001): NT gatunek niższego ryzyka, ale bliski zagrożenia

Status zagrożenia w Europie: D gatunek zagrożony z racji zmniejszania się liczebności populacji

BirdLife International: SPEC 3

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.1, załącznik I

Konwencja Berneńska: załącznik II

Konwencja Bońska: załącznik II

Porozumienie AEWA

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Tylko stanowiska nadmorskie i lęgowskie nielicznych par w dolinach niektórych rzek (dolna Odra, Warta, Bug, Biebrza i Narew) znajdują się w granicach rezerwatów, parków narodowych bądź krajobrazowych. Większość populacji lęgowej znajduje się poza ochroną.

Rozwój i stan populacji

Liczebność europejskiej populacji lęgowej rybitwy białoczelnej oceniana jest na 28 000–50 000 p. Najliczniej rybitwa ta gniazduje w Turcji (5000–15 000 p.), Rosji (5000–9000 p.), Włoszech (3000–6000 p.), Hiszpanii (2500–3000 p.), Ukrainie (1200–2500 p.), Wielkiej Brytanii (2400 p.), Grecji (1000–2000 p.), Francji (1000–12 000 p.), Białorusi (900–1100 p.) i Polsce (patrz niżej). Na podstawie liczeń ptaków na zimowiskach oceniono, że w zachodniej i południowo-zachodniej Afryce, gdzie zimują ptaki z lęgówisk północno- i zachodnioeuropejskich i północnoafrykańskich, zimuje 31 000–37 500 os., natomiast ptaki z lęgówisk w Europie Południowo-Wschodniej i wschodniej części basenu Morza Śródziemnego i Morza Czarnego zimują nad Morzem Czerwonym, wokół Półwyspu Arabskiego i we wschodniej Afryce, w liczbie 64 500–127 000 os.

Liczebność krajowej populacji lęgowej oceniana była w ostatnich dekadach XX w. kilkakrotnie. Stan gatunku w latach 1973–1974 określano na 730–800 p., w roku 1981 na 1000–1100 p., a na początku lat 90. na 1000–1300 p. Najnowsze oceny wskazują, że w Polsce gniazduje około 900–1000 p. W ostatnich dziesięcioleciach liczebność rybitwy białocznej w Polsce uzależniona jest przede wszystkim od kondycji gatunku na podstawowym lęgowisku, tj. nad środkową Wisłą. Od lat 60. do początku lat 80. notowano tam wyraźny wzrost liczebności, następnie jej ustabilizowanie się, a ostatnimi laty pewien spadek. Rozbieżne są kierunki zmian liczebności na pozostałych lęgowiskach, choć generalnie jest to powolny trend spadkowy. W dolinach dużych rzek zauważalne są wyraźne fluktuacje. Lokalnie obserwuje się, obok obniżenia liczebności p. gniazdujących w naturalnych siedliskach (piaszczyska i zalewowe pastwiska w sąsiedztwie nurtu rzek), zasiedlanie nowych siedlisk o charakterze antropogenicznym (zbiorniki zaporowe, wyrobiska, osadniki). Współcześnie podstawowym lęgowiskiem gatunku jest środkowa Wisła między ujściem Sanu i Płockiem. Gniazdowało tam 690–730 p. w latach 1993–1999. Dość liczne stanowiska występują nad dolną Wisłą (ponad 30 p.), górną Wisłą (do 20 p. w końcu lat 80.), w ostoju ptaków Małopolski Przełom Wisły (ok. 100 p. w 1999) oraz nad dolnym Bugiem (70–100 p. w latach 1984–1987), w dolinie dolnej Narwi (22–28 p. w latach 1992–1996), w dolinie górnej Narwi (20 p.) i dolną Pilicą wraz ze Zb. Sulejowskim (ok. 25 p.). W dorzeczu Wisły stwierdzano nieliczne p. również nad dolną Biebrzą, nad Wieprzem i dolnym Sanem. W zlewni Odry rybitwa białoczna gniazduje w dolnym biegu tej rzeki wraz z Zalewem Szczecińskim (nawet do 60 p.) oraz w PN Ujście Warty (do 44 w latach 1995–2002), w dolinie środkowej Warty (33–34 p. w latach 1993–2001) i na zb. Jeziorsko (15 p. w 2002). Poza tym znane są izolowane stanowiska lęgowe w różnych częściach kraju, np. w kopalniach odkrywkowych pod Koninem (24–29 p. w 1997), w żwirowniach k. Bielinka nad dolną Odrą (25–34 p. w latach 1994–1996). Na lęgowisku przy ujściu Wisły, gdzie w latach 70. gnieździło się regularnie ok. 150 p., w latach 80. liczebność bardzo spadła. W 1993 gnieździło się tam ok. 60 p., w latach 1996–1997 65–76 p., a w latach następnych liczebność spadła do kilku–kilkunastu p., nieprzystępujących co roku do rozrodu. Podstawowymi przyczynami ogólnie negatywnego trendu populacyjnego są antropogeniczne zmiany środowiskowe na tradycyjnych lęgowiskach. Obserwowane lokalnie zasiedlanie siedlisk antropogenicznych nie rekompensuje strat ponoszonych przez gatunek w siedliskach naturalnych.

Zagrożenia

Gatunkowi zagraża w Polsce:

- utrata siedlisk lęgowych w wyniku zmian reżimu hydrologicznego rzek, zmieniających częstość i długość zalewów w dolinach rzecznych;

- utrata siedlisk lęgowych w wyniku ograniczenia powierzchni nadrzecznych pastwisk o stosunkowo niskiej obsadzie bydła. Wskutek zmniejszenia intensywności wypasu pastwiska zarastają wysoką roślinnością, a także są zajmowane pod zabudowę mieszkalną lub rekreacyjną. Lokalnie zagrożeniem może być zbyt wysoka obsada bydła na pastwiskach nadrzecznych;
- utrata siedlisk lęgowych w wyniku zalesiania nieużytków rolnych w dolinach rzek;
- niska udatność lęgów w wyniku wzrostu intensywności ruchu turystycznego na terenach nadrzecznych i plażach nadmorskich. Obecność ludzi powoduje ciągłe płoszenie wysiadujących ptaków, co prowadzi do większych strat w lęgach, w upalne dni pisklęta i jaja narażone są na przegrzanie. Zagrożenie stanowisk zlokalizowanych na nadrzecznych pastwiskach i przybrzeżnych odsypiskach jest spotęgowane przez powszechny zwyczaj dojeżdżania samochodami w miejsce odpoczynku, najczęściej nad samą rzekę;
- niska udatność lęgów spowodowana przez drapieżniki skrzydlate (wrona siwa, sroka, kruk, mewa srebrzysta) i czworonożne (lis, jenot, norka amerykańska i inne łasicowate) niszczące lęgi;
- w okresach wędrówek: zmniejszanie powierzchni naturalnych terenów zalewowych w dolinach rzek niżowych, regularnie podtapianych w okresie wiosennym;
- w okresie pozalęgowym: płoszenie przez ludzi (spacerowiczów i uprawiających sporty wodne) stad ptaków zbierających się na przybrzeżnych wyspach i plażach na odpoczynek. Oddziaływanie to jest szczególnie niekorzystne przed wieczorem, gdy rybitwy gromadzą się na noclęgowisku;
- potencjalnie jedną z przyczyn obserwowanego spadku liczebności może być zanieczyszczenie wód śródlądowych pestycydami i/lub metalami ciężkimi.

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej poradnika (T. 7., str. 19).

Propozycje odnośnie do zarządzania

- poważnie ograniczyć plany zabudowy hydrotechnicznej dolin rzecznych i plany przekształceń reżimu hydrologicznego rzek;
- w uzasadnionych przyrodniczo przypadkach wprowadzić korektę instrukcji gospodarowania wodą na zbiornikach już istniejących, tak by w dolinie rzeki poniżej piętrzenia utrzymane zostały okresowe zalewy wiosenne;
- użytkować doliny rzeczne zgodnie z dotychczasową ewidencją gruntów;
- w dolinach rzek utrzymać wysoki poziom wód gruntowych późną wiosną, zachować okresowo wypełniane wodą obniżenia i płytkie starorzecza;

- ograniczyć na wyspach w nurcie rzek wypas zwierząt gospodarczych w okresie lęgowym (kwiecień–lipiec);
 - otwarte wyspy jeziorne objąć ochroną w formie użytków ekologicznych z zakazem wstępu od początku kwietnia do końca lipca;
 - usuwać nadmiernie rozwijającą się roślinność na wyspach zajętych przez kolonie rybitw poprzez wykaszanie, karczowanie i/lub kontrolowany wypas bydła w okresie połęgowym (nie wcześniej niż od połowy lipca);
 - zaniechać zalesiania nieużytków rolnych w dolinach rzecznych;
 - ograniczać dostęp ludzi do lęgów gatunku w okresie 1 kwietnia–31 lipca, w szczególności uniemożliwić dojazd samochodów na nadrzeczne łąki i pastwiska (ograniczenie nie powinno dotyczyć przedstawicieli społeczności lokalnych i powinno mu towarzyszyć wskazanie, w miarę potrzeby, alternatywnych miejsc biwakowania połączone z oznakowaniem, ułatwieniem dojazdu i zaopatrzeniem w podstawową infrastrukturę);
 - podjąć redukcję liczebności drapieżników naziemnych (lis, norka amerykańska) i skrzydlatych (wrona siwa, sroka, kruk);
 - zapewnić spokój wędrującym ptakom, przede wszystkim na terenach większych koncentracji rybitw, tak na wybrzeżu, jak i na śródlądziu, przez wyłączenie tych obszarów z użytkowania turystycznego i rekreacyjnego w okresie lipiec–październik;
 - podjąć ochronę czynną poprzez tworzenie sztucznych miejsc gniazdowych w postaci pływających platform oraz niewielkich zadarnionych wysp w strefie cofkowej zbiorników retencyjnych i na innych zbiornikach wodnych;
 - podjąć ochronę czynną polegającą na zabezpieczeniu kolonii gniazdowych (szczególnie tych na wyspach, tak rzecznych, jak i jeziornych) przed czworonożnymi drapieżnikami poprzez stosowanie pastuchów elektrycznych.
- Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej poradnika (T. 7., str. 20).

Propozycje badań

Należy zbadać:

- rozmieszczenie i liczebność krajowej populacji lęgowej;
- wybiórczość siedliskową okresu gniazdowego;
- sukces lęgowy;
- przeżywalność;
- rozmieszczenie zimowisk i tras przelotu krajowej populacji lęgowej;
- skuteczność czynnej ochrony gatunku.

Monitoring

- coroczna ocena liczebności populacji lęgowej (na podstawie liczenia zaniepokojonych par lub/i czynnych

- gniazd) obejmująca 30 największych kolonii gniazdowych w kraju. Liczenie należy przeprowadzić jednorazowo, na przełomie maja i czerwca. W dolinach dużych rzek korzystne jest użycie sprzętu pływającego;
- rejestracja wszystkich stanowisk lęgowych na terenie kraju wykonywana co 3 lata.

Bibliografia

- BAUER H. G., BERTHOLD P. 1996. Die Brutvögel Mitteleuropas: Bestand und Gefährdung. Wiesbaden, 715 s.
- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN.
- BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO. Zakład Ornitologii PAN.
- BAZA DANYCH WIADOMOŚCI POWROTNYCH. Centrala Obrączkowania Ptaków, Zakład Ornitologii PAN.
- BEDNORZ J., KUPCZYK K., KUŹNIAK S., WINIECKI A. 2000. Ptaki Wielkopolski. Monografia Faunistyczna. Poznań, 640 s.
- BIRDLIFE INTERNATIONAL/EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. BirdLife Conservation Series No. 10. Cambridge, 160 s.
- del HOYO J., ELLIOTT A., SARGATAL J. (red.) 1996. Handbook of the Birds of the World. Vol. 3. Hoatzin to Auks. Barcelona, 821 s.
- DYRZ A., GRABIŃSKI W., STAWARCZYK T., WITKOWSKI J. 1991. Ptaki Śląska. Monografia faunistyczna. Wrocław, 525 s.
- GLUTZ V. BLOTZHEIM U. N., BAUER K. M., BEZZEL E. (red.) 1982. Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Band 8/II. *Charadriiformes* (3. Teil). *Sternidae-Alcidae*. Wiesbaden, 1270 s.
- GŁOWACIŃSKI Z. (red.) 2001. Polska czerwona księga zwierząt. Kręgowce. Warszawa, 449 s.
- GRIMMET P. F. A., JONES T. A. 1989. Important Bird Areas in Europe. International Council for Bird Preservation. Technical Publication No. 9, Cambridge, 888 s.
- JONSSON L. 1998. Ptaki Europy i obszaru śródziemnomorskiego. Warszawa, 559 s.
- KROGULEC J. (red.) 1998. Ptaki łąk i mokradeł Polski: stan populacji, zagrożenia i perspektywy ochrony. Warszawa, 351 s.
- NADLER T. 1976. Die Zwergseeswalbe. Wittenberg Lutherstadt, 136 s.
- TOMIAŁOJC L., 1990. Ptaki Polski. Rozmieszczenie i liczebność. Warszawa, 462 s.
- TOMIAŁOJC L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.
- TUCKER G. M., HEATH M. F. 1994. Birds in Europe; their conservation status. Conservation Series No. 3. BirdLife International, Cambridge, 600 s.
- WETLANDS INTERNATIONAL. 2002. Waterbird Population Estimates – Third Edition. Wageningen, The Netherlands, 226 s.
- WIELOCH M. 1986. A colony of terns at the mouth of the Vistula river and problems connected with their protection. *Vår Fågel.*, Suppl. 11: 239–240.
- WIELOCH M. – dane niepublikowane.